

УДК 378.018.8:502-051-027.561]:316.72(045)

КОМУНІКАТИВНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНА ЯКІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ЕКОЛОГА

Микола Кочубей, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0009-0009-6116-0714

E-mail: snceniko@gmail.com

У статті розкрито комунікативність як професійну якість майбутнього еколога. Встановлено, що у навчанні екології здійснено акцент на посилення комунікативної спрямованості освітнього процесу. Розкрито поняття «комунікативність», «професійне спілкування». Доведено, що комунікативність є важливим компонентом професійно значущих якостей молодого фахівця, як якість, необхідна для виконання професійної діяльності. Встановлено особливості комунікативності здобувача. Розкрито критерії продуктивного професійного спілкування. Висвітлено організацію продуктивного спілкування майбутніх екологів. Виокремлено дві групи комунікативних умінь: загальні комунікативні вміння та спеціальні професійні комунікативні вміння. Для формування комунікативних умінь майбутніх екологів запропоновані блоки лабораторних та практичних занять. Розкрито основні вимоги до формування умінь професійного спілкування у майбутніх екологів. Виділено змістові показники комунікативного ядра особистості.

Ключові слова: комунікативність; спілкування; взаємодія; професійна якість; майбутній еколог; сприятливий психологічний клімат; міжособистісні взаємини у колективі; комунікативна підготовка.

COMMUNICATION AS A PROFESSIONAL QUALITY OF THE FUTURE ECOLOGIST

Mykola Kochubei, Graduate Student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0009-0009-6116-0714

E-mail: snceniko@gmail.com

The article reveals communicativeness as a professional quality of the future ecologist. It has been established that in teaching ecology, emphasis is placed on strengthening the communicative orientation of the educational process. The concept of “communicativeness”, “professional communication” is revealed. It has been proven that communication is an important component of a large group of professionally significant qualities of a young specialist, as a quality necessary for performing professional activities. The peculiarity of the applicant’s communicativeness is established, which is his theoretical training in the field of interpersonal cognition, interpersonal relations; laws of logic and argumentation; professional, in particular language etiquette; communication technologies. The criteria of productive professional communication are disclosed: creation of a favorable psychological climate, formation of certain interpersonal relationships in the team. The organization of productive communication of future ecologists is highlighted, which implies the presence of a high level of development of communicative skills, which can be formed only in the presence of certain communicative abilities. Two groups of communication skills are distinguished: general communication skills and special professional communication skills. Blocks of laboratory and practical classes are proposed for the formation of communication skills of future ecologists. The main requirements for the

formation of professional communication skills in future ecologists are revealed: the ability to form a system of theoretical knowledge on the problems of professional communication; availability of skills and abilities in theoretical development and conducting socio-psychological training; the ability to organize during production practice the inclusion of applicants in professional activity (in particular, in its communicative aspect) and to ensure its psychological analysis; willingness to organize and guide the independent work of applicants regarding the formation of professional communication skills and the ability to diagnose the level of their formation. The content indicators of the communicative core of the personality are highlighted.

Keywords: communication; interaction; professional quality; future ecologist; favorable psychological climate; interpersonal relationships in the team; communicative training.

Комунікативність як наукова та навчальна категорія сформувалася досить давно, її поява зумовлена об'єктивною необхідністю. Ця необхідність виникла внаслідок визначення метою навчання – розвиток уміння спілкуватися за допомогою технічних засобів. Це означає, що навчання має набути вигляду спілкування.

У навчанні екології з'явилася тенденція, яка є плідною та перспективною, – це посилення комунікативної спрямованості освітнього процесу. Актуальність її пов'язана із нерозробленістю змісту, методів, організаційних форм комунікативної підготовки майбутнього еколога у період адаптації до роботи у професійному середовищі.

До практичних передумов вирішення проблеми комунікативної підготовки майбутнього еколога належить прийняття Стратегії сталого розвитку України до 2030 року; Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року; Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти).

Можемо стверджувати, що у науці склалися певні теоретичні передумови, які спрямовані на вирішення цієї проблеми. Перша група досліджень присвячена культурі та особливостям побудови міжособистісного комунікативного простору взаємодії та спілкування (Л. Барановська [1], Н. Шварп [8]). Дослідження другої групи дають розуміння особливостей та специфіки комунікативної підготовки фахівців-екологів (Н. Захарчук [2], Н. Рубель [3], О. Тульська [6]).

Проте у науково-практичних дослідженнях не обґрунтовано шляхів вирішення проблеми комунікації майбутніх екологів з оволодіння способами та прийомами побудови спільного комунікативного простору; комунікативної підготовки до професійної діяльності.

Л. Барановська під комунікативністю розуміє функціональне використання знань, правил-інструкцій, які повідомляються учню під час виконання вправ над повному обсязі і відразу, лише у таких кількостях і тих місцях автоматизації, які б забезпечували профілактику помилок і оволодіння матеріалом [1, с. 26].

Н. Шварп дає таке визначення комунікативності: це така організація та спрямованість занять, при якій мета навчання пов'язана із забезпеченням максимального наближення процесу навчання до реального процесу спілкування у різних сферах спілкування (побутової, навчальної, професійної, соціально-культурної) [8, с. 213].

Комунікативність – центральна установка у навчальній діяльності, коли всі навчальні матеріали і кожне навчальне заняття мають бути спрямовані на вироблення в здобувачів здатності використовувати отримані знання, навички, вміння спілкування у професійній діяльності [1, с. 27].

Між можливими учасниками спілкування існують певні взаємини. У певний

момент в одного з них виникає потреба вступити в контакт, потреба, пов'язана з тим чи іншим аспектом життєдіяльності людини. Якщо це потреба у чомусь конкретному, спілкування стане допоміжною діяльністю, засобом задоволення потреби. Але це може бути потреба в самому спілкуванні, коли від іншої людини потрібно лише спілкування, спілкування постає як самостійна діяльність. Саме у взаєминах реалізується потреба спілкуватися, у результаті вона стає мотивом своєї діяльності.

Мета спілкування також пов'язана із взаєминами: вона полягає у вирішенні завдань щодо їх врегулювання, зміни. Результатом спілкування є змінені взаємини. Засобами, за допомогою яких досягається мета спілкування в усній формі, є говоріння і аудіювання та паралінгвістика (жести, міміка) і праксеміка (рух, пози). Навчання спілкуванню можна організувати за адекватних умов. До цього спонукає комунікативність, яка проявляється, по-перше, в урахуванні індивідуальності кожного здобувача. Адже будь-яка людина відрізняється від іншої своїми природними властивостями, вмінням здійснювати професійну діяльність, своїми характеристиками як особистості. Комунікативне навчання передбачає врахування всіх цих характеристик студентів, оскільки лише таким шляхом можуть бути створені умови для спілкування: комунікативна мотивація, цілеспрямованість говоріння, сформованість взаємовідносин тощо [7].

По-друге, комунікативність проявляється у мовній спрямованості процесу навчання.

По-третє, комунікативність виявляється у функціональності навчання. Функціональність насамперед визначає методику роботи з засвоєння лексичного та граматичного говоріння [1, с. 28].

Комунікативність означає функціональне використання знань, правил-інструкцій, які повідомляються здобувачу при виконанні вправ в повному обсязі та певних кількостях для подальшої автоматизації, які б забезпечували профілактику помилок та оволодіння матеріалом.

По-четверте, комунікативність передбачає ситуативність навчання як співвіднесеність будь-якої фрази у взаємовідносинах тих, хто спілкується, з контекстом їхньої діяльності [6, с. 175].

По-п'яте, комунікативність означає постійну новизну процесу навчання, що виявляється у різних компонентах занять. Це насамперед новизна мовних ситуацій та новизна використовуваного матеріалу, новизна організації заняття та різноманітність прийомів роботи. Новизна визначає стратегію навчання, згідно з якою той самий матеріал ніколи не подається двічі в одних і тих цілях. Це постійне комбінування матеріалу, яке виключає довільне заучування, що завдає величезної шкоди навчанню спілкування, та забезпечує продуктивність комунікації [4, с. 201].

Аналізуючи дослідження вчених (Л. Барановська [1], Н. Рубель [4], О. Тульська [6], О. Тур [7]) можна дійти висновку, що комунікативність характеризується єдністю ознайомлення, тренування, мовної практики та націлена на оволодіння мовою як засобом спілкування. Науковці розглядають комунікативність у зв'язку з характеристикою взаємодії людей; як особистісну якість та поведінку, що виявляється у відношеннях з людьми.

Отже, комунікативність є важливим компонентом професійно значущих якостей молодого фахівця, як якість, необхідна для виконання професійної діяльності. Це

чіткість викладу думок, професійний такт, здатність «прочитати» стан здобувача за виразом міміки, жестів, пози.

Освітній простір ЗВО орієнтує здобувачів як на професійну, так і дослідницьку діяльність. Дослідницька діяльність насамперед пов'язана з інноваціями. У структурі дослідницької діяльності фахівця виділяють комунікативний компонент, що вимагає розвитку комунікативних здібностей майбутніх екологів, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності.

На думку Д. Шофолова, професійна діяльність як така будується відповідно до психологічних законів спілкування. У професійній діяльності воно стає спеціальним завданням. Відповідно майбутній еколог повинен знати закони професійного спілкування, мати комунікативні здібності та комунікативну культуру [9, с. 207].

О. Тур під професійним спілкуванням розуміє систему взаємодії суб'єктів, змістом якої є обмін інформацією, пізнання особистості, здійснення відповідного впливу [7].

Наголошуючи на значущості дидактичних функцій професійного спілкування, Н. Рубель зазначає, що оптимальне спілкування – таке спілкування суб'єктів (колективу) в процесі професійної діяльності, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації та творчого характеру професійної діяльності, що дозволяє максимально використовувати особистісні особливості суб'єктів спілкування [3, с. 51].

З вищевикладеного слідує, що критерієм продуктивного професійного спілкування є створення сприятливого психологічного клімату, який відповідно, сприятиме формуванню певних міжособистісних взаємин у колективі. У цьому вищій стадії формування колективу стає його саморозвиток.

А. Слюта [5], О. Тульська [6] серед десяти груп професійних умінь виділяє дві групи: 1) прийоми постановки широкого спектра комунікативних завдань; 2) прийоми спілкування: вміння поважати думку партнера; вміння створити обстановку довірливості, толерантності до іншої людини; володіння засобами, що підсилюють дію (риторичними прийомами); переважне використання організуючих впливів порівняно з оцінювальними та особливо дисциплінуючими тощо.

Н. Захарчук виділяє такі параметри особистості, що визначають здібності до організації спілкування: відповідна особливість мислення, вільне володіння мовою, товариськість, комунікативні вміння – орієнтування у часі, партнерах, відносинах, ситуації [2, с. 54].

Аналізуючи комунікативні вміння майбутнього фахівця, що схарактеризовано у психолого-педагогічній літературі виділяємо дві групи: загальні комунікативні вміння; спеціальні професійні комунікативні вміння (формується під час спеціально організованих практичних занять).

Формування двох груп умінь здобувачів здійснюється у таких видах діяльності: засвоєння теоретичних засад комунікативного процесу, особливостей комунікативного компонента професійної діяльності; оволодіння вміннями та навичками соціального спілкування в рамках практичних занять в ЗВО, які проводяться у формі тренінгу; самостійна систематична робота з оволодіння основами професійного спілкування.

Отримані теоретичні знання допомагають у формуванні та розвитку навичок та умінь соціального спілкування на лабораторних та практичних заняттях. Маючи теоретичні і експериментальні розробки, у структурі практичних занять можна

виокремити такі блоки.

Комунікативний блок спілкування (спілкування як обмін інформацією). Цей блок характеризує спілкування як здатність конкретизувати інформацію в ході висловлювання, пристосувати її до партнера, врахування індивідуальних особливостей співрозмовника тощо (розуміння прямої і непрямой інформації), тренування гнучкості засвоєння інформації.

Інтерактивний блок спілкування (міжособистісна взаємодія). Передбачає такі дії: сприяння, протидія, бездіяльність. Вправи інтерактивного блоку містять заохочення до пошуку проблемного рішення, знаходження нових шляхів співпраці, вмінні довіряти і довірятися. Все це разом розвиває в людині здатність орієнтуватися в новій обстановці.

Перцептивний блок спілкування (сприйняття та взаєморозуміння). Цей процес називається соціальною перцепцією, що навчає мистецтву «читати» та розшифровувати поведінку людини, орієнтуючись на такі вимоги: бути уважним до партнера зі спілкування; передбачати реакцію співрозмовника; вміти аналізувати зовнішню поведінку людей; вчитися усвідомлювати «психологічні сигнали» за поведінкою людини; у процесі спілкування постійно думати про партнера; змінювати власну систему спілкування у зв'язку із змінами у поведінці партнера.

Блок професійного спілкування. Система вправ, спрямованих на оволодіння основами професійного спілкування включає два типи. 1. Вправи, створені для практичного оволодіння елементами професійної комунікації, що сприяють розвитку комунікативних здібностей, набуття навичок управління спілкуванням. Наприклад, це вироблення вміння органічно і послідовно діяти у громадській обстановці, розвиток навичок довольної уваги, спостережливості та зосередженості, управління ініціативою, техніка інтонування тощо. 2. Вправи з оволодіння всією системою спілкування у заданій професійній ситуації. Отримані знання, сформовані вміння та навички професійного спілкування майбутніх екологів використовують та вдосконалюють у ході практичних занять. Відповідно вирішуються такі завдання: вміти відчувати їх інтелектуальні та емоційні особливості, уявляти динаміку їхніх мотивів і підбирати такий матеріал, який може стимулювати їх інтерес до комунікації.

У результаті практичних занять встановлюється система відносин «викладач – здобувач», і ці відносини реалізуються у активній діяльності майбутнього еколога за умов, максимально наближених до реальних.

Саморозвиток у спілкуванні має спиратися на знання теоретичних основ професійного спілкування та ретельний аналіз особливостей власного спілкування. Організація професійного саморозвитку у сфері спілкування вимагає індивідуальної систематичної роботи над собою; уваги до роботи партнерів зі спілкування.

Процес формування умінь та навичок професійного спілкування у майбутніх екологів висуває такі основні вимоги: вміння сформулювати систему теоретичних знань з проблем професійного спілкування; наявність умінь та навичок теоретичної розробки та ведення соціально-психологічного тренінгу; здатність організувати в ході виробничої практики включення здобувачів до професійної діяльності (зокрема, до її комунікативного аспекту) та забезпечити її психологічний аналіз; готовність до організації та управління самостійною роботою здобувачів щодо формування умінь та навичок професійного спілкування та здатність діагностувати рівень їх сформованості. Крім того, важливо, щоб у здобувача було сформоване комунікативне ядро особистості.

У це поняття Л. Барановська включає характерну єдність відображення, відносин і поведінки, що виявляється при прямих чи опосередкованих технічними засобами (телефон, телебачення, Інтернет) контактах індивіда з різними людьми і спільнотами. Це, по-перше, всі форми знання (зразки сприйняття і уявлення, поняття) про людей і процес спілкування зі спільнотами; по-друге, всі переживання, що проявляються при взаємодії; по-третє, всі види вербальної та невербальної поведінки, через які виникають ці контакти [1, с. 29].

На основі вищезазначеного виділяємо рівні та змістові показники кожного рівня, які утворюють основу комунікативного ядра особистості.

1. Рівень майстерності та свободи у спілкуванні передбачає високу сумісність, контактність, гнучкість, адаптивність, тобто високу включеність до соціальних зв'язків, адекватність реагування.

2. Лідерський рівень легко досягається екстравертами, які добре володіють навичками та вміннями встановлювати та підтримувати спілкування. Вони сміливі та активні в контактах, без зайвої чутливості вдаються до маніпуляцій, володіють різноманітними способами впливу на людей.

3. Радикально-партнерський рівень характерний для людей, які добре працюють у групі, володіють самоконтролем, практичні та неагресивні.

4. Жорстко-консервативний рівень відзначається у людей розважливих, занурених у себе, які не контролюють свої емоції.

5. Авторитарно-агресивний рівень досягається людьми, у яких авторитарність поєднується з високою агресивністю, немає гнучкості у способах розуміння, знижена самоповага. Часто такі люди емоційно не стабільні, конфліктні, дратівливі без партнерської орієнтації.

6. Рівень невротичної самотності та сором'язливості виявляється у людей несміливих, боязких, невпевнених у собі, які погано адаптуються.

Існують відносно стійкі симптомокомплекси, які характеризують сутність комунікативного ядра особистості та характер яких сприяє спілкуванню гуманістичного типу або ускладнює його. Разом з тим не можна розглядати якості, що входять до комунікативного ядра, як такі, що не змінюються, фатально властиві людині. Зі змінами в мотиваційно-потребовій сфері особистості, зі змінами суб'єктивного значення для неї людей і груп, що входять до кола спілкування відбуваються зміни у комунікативному ядрі особистості. У комунікативному ядрі одні якості можуть відігравати домінуючу роль у становленні особистості, інші – підпорядковану.

Отже, аналіз практики навчання комунікативним вмінням у ЗВО та стану педагогічної теорії такого навчання показав необхідність перегляду цілей, змісту та методів навчання спілкуванню майбутніх екологів. Комунікативно-орієнтоване навчання має на меті навчити комунікації, використовуючи всі необхідні для цього (не обов'язково лише комунікативні) завдання та прийоми. Цей метод спрямовано на одночасний розвиток основних мовних навичок у процесі невимушеного спілкування.

На основі особистісного підходу охарактеризовано сутність комунікативних умінь як нової мети підготовки майбутнього еколога. Це визначає її як соціально значущий спосіб життєдіяльності особистості соціальному, економічному та політичному просторі, пов'язаний з її моральним самовизначенням та творчою реалізацією у професійній діяльності. Це цілісна система, у якій комунікативно-етичний компонент

відіграє головну роль.

Важливим є зосередження уваги на комунікативних здібностях та їх розвитку у здобувачів, оскільки спілкування – це зовнішня форма існування та прояву психічного світу особистості. Одним із ефективних засобів розвитку цих здібностей є використання методики саморозвитку та технології формування комунікативних умінь. Означена технологія сприяє розвитку творчого потенціалу особистості, здатності розуміти інших, емоційність, загальну та професійну культуру, що відіграє важливу роль у розвитку здатності вільно спілкуватися у професійній діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні процесу формування комунікативної компетентності майбутніх екологів під час виробничої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська Л. В. Наукова школа «Методологія і методика реалізації комунікативної та компетентнісної парадигм у системі вищої й післядипломної освіти». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 4(95). №4(95). С. 24–31.
2. Захарчук Н. В. Підготовка майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін: метод. реком. / за заг. ред. О. С. Березюк. Житомир: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 100 с.
3. Рубель Н. В. Підготовка майбутніх екологів до професійного спілкування в іншомовному середовищі: теоретичний аспект. *Наукові записки [Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка]. Серія: Педагогіка*. 2013. № 2. С. 49–55.
4. Рубель Н. В., Винник О. Ю., Застосування інтерактивних методів навчання у процесі підготовки майбутніх екологів до професійного спілкування в іншомовному середовищі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 61. С. 200–202.
5. Слюта А. Педагогічні умови формування професійних умінь студентів-екологів у процесі виробничої практики для застосування їх у майбутній діяльності. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2014. Вип. 41. С. 117–121.
6. Тульська О. Формування особистісних якостей екологів як передумова ефективності їх професійної діяльності. *Педагогічний дискурс*. 2017. Вип. 23, С. 171–177.
7. Тур О. М. Професійно-комунікативна підготовка майбутніх документознавців у контексті сучасних вимог. *Народна освіта*. 2020. Вип. 2(41). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6078 (дата звернення: 17.08.2023).
8. Шварп Н. В., Науменко Н. В. Формування комунікативної культури магістрів освітніх, педагогічних наук у процесі професійної підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70, Т. 4. С. 211–216.
9. Шофолов Д. Л., Строкаль В. П. Формування готовності майбутніх екологів до професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2014. № 9. С. 205–211.

REFERENCES

1. Baranovska, L. V. (2018). Naukova shkola "Metodolohiia i metodyka realizatsii komunikatyvnoi ta kompetentnisnoi paradyhm u systemi vyshchoi y pislidyplomnoi osvity". *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky, Vol. 4(95), 4(95) 24–31* [in Ukrainian].
2. Zakharchuk, N. V. (2010). Pidhotovka maibutnikh ekolohiv do mizhkulturnoi komunikatsii v protsesi vyvchennia humanitarnykh dystsyplin. O. S. Bereziuk (Ed.). Zhytomyr: Vyd-vo Yevrop. un-tu [in Ukrainian].
3. Rubel, N. V. (2013). Pidhotovka maibutnikh ekolohiv do profesiinoho spilkuvannia v inshomovnomu sere dovys hchi: teoretychnyi aspekt. *Naukovi zapysky [Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka]. Serii: Pedahohika, 2, 49–55* [in Ukrainian].
4. Rubel, N. V., Vynnyk, O. Yu. (2016). Zastosuvannia interaktyvnykh metodiv navchannia u protsesi pidhotovky maibutnikh ekolohiv do profesiinoho spilkuvannia v inshomovnomu sere dovys hchi. *Naukovi*

- zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna". Vol. 61. 200–202 [in Ukrainian].*
5. Sliuta, A. (2014). Pedagogichni umovy formuvannia profesiinykh umin studentiv-ekolohiv u protsesi vyrobnychoi praktyky dlia zastosuvannia yikh u maibutnii diialnosti. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly, Vol. 41, 117–121* [in Ukrainian].
 6. Tulska, O. (2017). Formuvannia osobystisnykh yakosteï ekolohiv yak peredumova efektyvnosti yikh profesiinoi diialnosti. *Pedahohichni dyskurs, Vol. 23, 171–177* [in Ukrainian].
 7. Tur, O. M. (2020). Profesiino-komunikatyvna pidhotovka maibutnikh dokumentoznavtsiv u konteksti suchasnykh vymoh. *Narodna osvita, issue 2(41)*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6078 [in Ukrainian].
 8. Shvarp, N. V., Naumenko, N. V. (2020). Formuvannia komunikatyvnoi kultury mahistriv osvitnikh, pedagogichnykh nauk u protsesi profesiinoi pidhotovky. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh, 70, Vol. 4, 211–216* [in Ukrainian].
 9. Shofolov, D. L., Stokal, V. P. (2014). Formuvannia hotovnosti maibutnikh ekolohiv do profesiinoi diialnosti. *Nauka i osvita, 9, 205–211* [in Ukrainian].